

Ääniä reunoilta

Tuula Helne: *VTT, vastaava tutkija, tutkimusosasto, Kansaneläkelaitos*

Kulmala, Anna: Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis 1148. 2006, 179 s.

Anna Kulmala käsittelee artikkeliväitöskirjassaan "Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta" ihmiselämän suurimpia kysymyksiä: Voimmeko ymmärtää toisia ihmisiä? Onko meillä oikeutta sanoa ymmärtävämmehetä? Miten identiteettiä tuotetaan? Miten toiset vaikuttavat meihin ja me toisiin? Kaiken kaikkiaan kyse on ihmisten välisistä suhteista ja siitä vastuusta, joka toisiin ihmisiin kohdistuviin tekoihimme ja heitä koskevaan tai heille osoitettuun puheeseemme liittyy. Tässä tutkimuksessa kyse on erityisesti siitä, mitkä ovat leimaavan puhunnan seuraukset.

Kulmala tutkii leimattua identiteettiä ja toiseutta mielenterveysongelmien, asunnottomuuden ja päihdeongelmien kautta. Hän rajaa tutkimuksensa selkeästi ilmoittaen, mitä työ ei käsittele ja minkälaisen lähdekirjallisuuden hän on rajannut pois. Hän ei siis pyri tuottamaan tietoa mielenterveysongelmista, asunnottomuudesta tai päihdeongelmista sinänsä eikä myöskään niistä prosesseista, joissa ihminen ajautuu yhteiskunnan laidoille.

Tämän sijaan Kulmala paneutuu tutkimaan identiteetin rakentumista ja toiseuden koke-
musta ihmisten omakohtaisten kertomusten avulla. Identiteetin hän ymmärtää postmoderniin tapaan muuttavana ja vuorovaikutuksessa rakentuvana. Tutkimuksen keskeinen näkökulma avautuu konstruktionismista, jossa todellisuutta tarkastellaan sosiaalisesti rakentuneena. Kulmala kirjoittaa tämän tuovan kielen tärkeäksi tar-

kastelun kohteeksi, jolloin kielestä löydettävät merkitykset ohjaavat analyysia. "Kerrottuja kokemuksia" hän lähestyy ymmärtävällä tutkimusotteella. Hän siis etsii kokemusten kuulemisen, ymmärtämisen ja tutkimisen mahdollisuuksia kulkien näin myös hermeneuttisen tutkimusotteen omaksuneiden tutkijoiden viitoittamaa tietä. Lisäksi tutkimus on saanut vaikutteita narratiivisen tutkimuksen suuntauksista ja kategori-soinnin tutkimisesta.

Työ kiinnittyy sosiaalityöhön, ja sen kentällä erityisesti marginalisaatiokysymysten tutkimukseen tuoden siihen vahvan panoksensa. Tutkimus tuo myös kokemuksen tutkimisen ja ymmärtämisen metodiseen keskusteluun. Lisäksi tutkimus liittyy siihen syrjäytymiskäsitteeseen kriittisesti suhtautuvaan keskusteluun, jossa tuon käsitteen nähdään osaltaan tuottavan leimoja ja ylläpitävän toiseutta. Työllä on merkitystä myös sosiaalityön käytäntöjen kannalta etenkin sitä kautta, että se muistuttaa, kuinka tärkeää ammattilaisten on pitää mielessä omien puhetapojensa ja asenteidensa merkitys, sekä perää ihmisten omien kokemusten ottamista ammattilaisten tuottaman tiedon rinnalle. Tämän ohella työllä on kosketuspintaa myös sosiaalipolitiikkaan, sosiologiaan, sosiaalipsykologiaan ja psykologiaan.

Tutkimus pohjautuu kahdenlaiseen aineistoon, jotka kummatkin ovat omakohtaisia kertomuksia elämäkulusta, tarkemmin sanottuna ongelmallisesta tai ainakin ulkoapäin katsottuna ongelmallisesta elämäkulusta. Yhden osan aineistosta muodostavat Suomen Mielenterveysseuran vuonna 1996 järjestämään "Kun siivet kantavat" -kilpailuun osallistuneet kirjoitukset. Artikkeleista ensimmäinen ja viimeinen pohjautuvat tähän aineistoon, mikä on rakenteellisesti tyylikäs ratkaisu. Toinen osa aineistosta koostuu haastatteluista. Niistä tutkija ilmoittaa ensisijaisiksi neljätoista asuntolassa asuvan miehen haastattelua, joista hän itse suoritti kymmenen. Aineistojen ja tutkijan esittämien kysymysten

kautta tutkimuksessa nousevat keskeisiksi auttamistyön kohteiden omat kokemukset, tai pikemminkin niiden saamat merkitykset, niin kuin tutkija asian muotoilee. Tätä kautta työ kytkeytyy myös "toista tietoa" välittävään tutkimukseen.

Tutkimuksen aineisto on erittäin monipuolinen ja tuo kuuluviin ääniä yhteiskunnan reunojen eri paikoista. Ansiokasta on sekä kirjallisen että haastatteluaineiston käyttäminen. Lisäksi aineiston keruu ja käsittely on raportoitu sangen perusteellisesti. Kysymys siitä, miten tulkintaan vaikutti, että tutkija ei itse tehnyt kaikkia haastatteluja, jää kuitenkin vähälle pohdinnalle. Samaten kysymys aineistojen kokonaisuusallön hyödyntämisestä jää jossain määrin selvittämättä. Olisin kaivannut lisää vakuutusta analyysin kattavuudesta: miten paikannetut aineistokohdat suhteutuvat aineistojen kokonaisuuteen eli miten aineistossa kaikkiaan nousivat esille leimaamisen ja toiseuden kokemukset?

Samaten kysymykset siitä, kuinka aineistolähtöinen tutkimus loppujen lopuksi on ja ketkä siinä viime kädessä ovat äänessä (tutkija vai tutkimuskohteet), jäävät jossain määrin avoimiksi. Kulmala esittää aineistolähtöisyyteen varauksia, jotka liittyvät tutkijan omiin lähtökohtiin ja tulkintoihin, ja kirjoittaa, että tutkimuksen raportointi edustaa tutkijan tapaa rakentaa tekstiä. Onko kuitenkin "aineistolähtöistä", jos tutkijan ääni on voimakkain? Entä miten Kulmalan narratiivisen lähestymistapaan liittämä tutkijan vapaus lukea kertomuksia omalla tavallaan sopii aineistolähtöisyyteen?

Tutkimus koostuu viidestä artikkelista ja yhteenvedosta. Artikkelit on julkaistu tiiviillä ajanjaksolla, mikä tuo tutkimukseen toivottavaa yhtenäisyyttä. Myös yhteisartikkelit istuvat kokonaisuuteen. Jokainen artikkeli on tärkeä, kiinnostava sekä hyvin laadittu ja selkeä pienoistutkimuksensa. Ne ovatkin tämän tutkimuksen vankka perusta.

Artikkelit ovat luonteeltaan enemmänkin empiirisiä, teoria on yhteenvedossa. Siinä tekijä – niin kuin hän itse sanoo – antaa artikkeleille uudet tehtävät, erityisesti identiteettitarkastelun kautta. Yhteenvedo siis menee osin uusille alueille, osin kokoaa tehtyä. Kulmala esittää tutkimuksen keskeiset lähestymiskulmat ja käsitteet tiiviisti ja selkeästi. Teoreettista käsittelyä vaivaa kuitenkin tietynasteinen ohuus, ja jotkin käsitteelliset valinnat, määrittelyt ja rajaukset jäävät askarruttamaan.

E erityisen ongelmallisena pidän käsitteiden "sosiaalinen identiteetti" ja "kategoria" rinnastamista. Mietityttämään jää myös se, miksi "normaalialia" ja "normaliteettia" ei ole nostettu keskeisten käsitteiden joukkoon, sillä nähdäkseni juuri normaliteetti – itsensä peilaaminen siihen – on artikkelit läpäisevä teema. Lisäksi sitä, mitä merkitykset ovat, olisin suonut avattavan enemmän – etenkin, kun tutkija katsoo kielen olevan tutkimuksessaan tärkeä tarkastelun kohde. (Jäinkin aprikoimaan, tutkiiko hän ilmoituksensa mukaan "elämästä kertovaa kieltä eikä elämää".) Pohdin myös, hyödynnettiinkö tutkimuksessa sittenkään sen lupauksen mukaisesti kaikkia "kielen tutkimisen tarjoamia mahdollisuuksia". Teoreettisessa osuudessa olisi myös saattanut avautua kuttava mahdollisuus pohtia konstruktivistisen ja hermeneuttisen lähestymistavan suhdetta ja mahdollisia jännitteitä. Lisättäköön kuitenkin, että tämän tutkimuksen tavoite ei liene ollutkaan teoreettisten avausten tekeminen.

Kontekstia koskevan rajauksensa mukaan Kulmala ei "etsi kontekstia reaali maailmasta, vaan tärkeä tutkimuksellinen valintani on, että ymmärrän kontekstin löytyvän kulttuurisista puhikäytännöistä". Rajauksesta huolimatta jäin pohtimaan, mihin yhteiskunta on jäänyt tässä työssä. Se, mikä on se kulttuurinen keskustelu tai konteksti, aika ja paikka, tai ylipäänsä se yhteiskunta, johon tutkijan mainitsemat diskurssit kiinnittyvät, jossa hänen kuvaamansa leimaami-

nen tapahtuu, jossa hänen tutkimuskohteensa elävät ja jossa heidän ongelmansa syntyvät, ei siis näy juurikaan. Vastakkaiseksi esimerkiksi käy Kirsi Juhilan ”Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat” -teos (2006), jossa Juhila painottaa vahvasti sosiaalityön yhteiskunnallista kontekstia, johon tässä ajassa kuuluvat muun muassa ekonomismi, individualismi, uusliberalismi ja NPM.

Samaten kysymys yhteiskunnallisesta vallankäytöstä jää Kulmalan työssä sivuun tutkijan käsitellessä vallankäyttöä keskittyen lähinnä sosiaalityöntekijöiden vs. asiakkaiden ja tutkijan vs. tutkimuskohteiden epätasa-arvoiseen asemaan – mikä toki on sinänsä tärkeää. Samaten askarruttamaan jäi seuraava: Työn olennainen kysymys (tai huoli) on, millainen vaikutus sosiaalialan ammattilaisten joissakin tapauksissa kielteisillä asenteilla ja leimaavalla puhunnalla voi olla. Tämä on luonnollisesti tärkeää, erityisesti sen vuoksi, että tutkimuksen kohteena olleet ihmiset ovat kiertäneet auttamistyön paikasta toiseen ollen näin monin tavoin riippuvaisia ammattilaisten tekemistä määrittelyistä. Voidaan kuitenkin kysyä, syntyykö leima asiakassuhteessa vai jossain muualla? Tutkija siteeraa Mihail Bahtinia, jonka mukaan kielessä on aina käytössä puolet toisten puhetta. Eikö ammattilaisten puheeseen siis vaikuta se, mitä muussa yhteiskunnassa tapahtuu (esimerkiksi koveneva ilmapiiri, yksilön vastuun lisääntyvä korostuminen)?

Kulmala kirjoittaa haluavansa tutkimuksellaan ”tehdä näkyväksi ja kyseenalaistaa itsestään selvyyksiä tai ennakkokäsityksiä, joita marginaalissa eläviin ihmisiin liitetään”. Lisäksi hän kritisoi määrittelyjä, jotka lähtevät ihmisten puutteista tai vajavuuksista ja perustuvat ongelmiin, ja toteaa, että tämän kaltaisia ”vakiintuneita, rutiininomaisia ja ehdottomia totuuksia” hän haluaa olla purkamassa tutkimuksellaan. Näihin kunnianhimoisiin tavoitteisiin nähden tutkija on johtopäätöksensä muotoiluissa varovainen. Olisin kaivannut

enemmän kannanottoja myös sosiaalityön kehittämiseen – esimerkiksi siihen, olisiko leimamaton puhe osa ammattitaitoa ja jos niin, miten sitä voitaisiin kehittää? Tutkimus kuitenkin kuvastanee tekijänsä tutkijanluonnetta: sympaattiselta ja arvostettavalta tuntuva varovaisuutta, nöyryyttä sen edessä, mitä yhdeltä tutkimukselta voi odottaa.

Konstruktionistisessa ja narratiivisessa tarkastelussa, jossa lähtökohtana ovat merkitykset ja tieteenkin tuotokset asettuvat kertomukseksi kertomusten joukossa, tutkijan refleksiivisyys on tärkeää. Tämän Kulmala näyttää sisäistäneen, sillä hän kuvaa rehellisen ja avoimen tuntuisesti hämmennyksen hetkiään tutkimusprosessin aikana. Vahvuus on myös tutkimusprosessin huolellinen raportointi (siis kertomus tutkimuksen synnystä). Lisäksi tekijä suhtautuu tutkimuskoh-teisiinsa kunnioittavasti, asettamatta itseään tietäjän asemaan (väliin hän tosin tuntuu epäilevän omia ymmärtämisen mahdollisuuksiaan liikaa-kin). Työstä heijastuu tutkijan eettinen asenne sekä huoli epätasa-arvoisen kohtelun mahdollisuudesta niin asiakassuhteessa kuin tutkijan ja tutkittavien välisessä asetelmassakin.

* * *

Miksi sitten on niin tärkeää, että kuuntelemme ja ymmärrämme toisiamme? ”*Diagnoosin saamisen jälkeen asianosainen joutuu huomaamaan, että loppujen lopuksi ongelmallisimpia ovat elämänpiirissä olevat toiset ihmiset*”, kirjoittaa Kulmala. Näin saattaa olla muidenkin kuin mielenterveyspotilaiden elämässä. Erityisen epätoivottavaa on, mikäli sosiaalityön ammattilaiset toimivat ”ongelmallisina toisina”. Niinpä kaikki sellainen toiminta, joka edistää ihmisten keskinäistä ymmärtämistä ja kunnioitusta sekä aitoa kohtaamista esimerkiksi osoittamalla, että vahvat tulkinnat ja leimaaminen estävät kuulluksi tulemistä, on äärimmäisen tarpeellista. Niin siis tämäkin tutkimus.

Kahden maailman välissä

Anna Kulmala kirjoittaa tutkijan äänen vallitsevan valmiissa tutkimuksessa. Yhtä kaikki myös tutkittavien ääni kuuluu. Esiin nousevat koskettavasti esimerkiksi ihmisten kuvaukset siitä, kuinka he epäilevät jopa oman olemassaolonsa oikeutusta. Ehkäpä tätä tutkimusta voisikin luonnehtia moniääniseksi? Samalla, ja ennen kaikkea, tutkimuksessa kuuluu ihmisen ääni. Ja sen viesti on: "Vaikka olen ollut mielisairaalassa, olen silti ihminen".

Jani Selin: *YTM, tutkija, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto*

Weckroth, Antti: Valta ja merkitysten tuottaminen korvaushoidossa. Etnografinen tutkimus huumehoitolaitoksesta. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja 47. Alkoholitutkimussäätiö, Helsinki. 2006, 210 s.

Antti Weckroth on väitöskirjassaan Valta ja merkitysten tuottaminen korvaushoidossa ottanut tutkimuskohteekseen hyvin ajankohtaisen ongelman, nimittäin opiaattiriippuvaisten korvaushoidon. 1990-luvun puolenvälin jälkeen opiaattien käyttäjien korvaushoidot ovat yleistyneet ankarasta vastustuksesta huolimatta. Perinteisten sosiaaliterapeuttisten hoitomuotojen kannattajat ja korvaushoitojen puolestapuhujat ovat kaivautuneet omiin asemiinsa, eivätkä osapuolet useinkaan tunnu löytävän yhteistä kieltä, jolla puhua huumeriippuvuudesta. Korvaushoitojen vastustajat ovat epäilleet niiden tehokkuuden puolesta esitettyjä tutkimustuloksia liian kapea-alaisiksi ja pelänneet korvaushoidoissa käytetyn buprenorfiinin kulkeutumista katukauppaan. Korvaushoitojen kannattajat ovat vedonneet huumeongelmaisten oikeuksiin saada todistetusti tehokkainta hoitoa. Sen sijaan, että Weckroth etsisi ratkaisua korvaushoitokiistaan, hän tutkii, miten asiakkaat ja työntekijät pyrkivät määrittelemään hoidon luonnetta ja hankkimaan siten itselleen käyttökelpoista valtaa hoitolaitoksessa. Tästä asetelmasta käsin tulee mahdolliseksi tarkastella mikrotasolla hoitokäytäntöjen tulkinnoista käytyjä kiistoja asettamalla ne huumeriippuvuuden luonteesta käytyjen yleisempien tulkintaerimielisyyksien ja niiden tuloksena syntyneiden hoitosuosittelusten yhteyteen. Tarkastelen seuraavassa Weckrothin tutkimusta kahdesta näkökulmasta. Aluksi lähestyn tutkimusta siinä hyödynnetyn etnografisen tutkimusotteen kannalta. Lopuksi kiinnitän huomioni tutkimuksessa sovellettuun hallinnan ja